

ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З ЄС І ДЕРЖАВАМИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Майбутнє і досить близьке у часовому вимірі розширення в 2004 р. Європейського Союзу на Схід та запрошення до вступу нової групи держав Центрально-Східної і Південно-Східної Європи уже наприкінці 2002 р. в НАТО кардинально змінять геополітичну ситуацію на європейському континенті і навіть у ширшому – євразійському вимірі. Якщо і не в глобальному, загальносвітовому.

Масштабність і значимість цього факту, можливо, через рутинну плінність подій, широка громадськість і державно-політичні еліти країн-учасниць нової хвилі розширення ЄС і НАТО на Схід та колишніх пострадянських держав ще повністю, як видається, і не досягнули. За повсякденними проблемами трансформації і адаптації держав-кандидатів, дещо на другий план відійшла історична або рубіжна значимість становлення нової конфігурації та, на жаль, і нової сегментації чи її розмежування на європейському континенті. В країнах Центрально-Східної Європи поки що домінує ейфорія суспільного піднесення від майбутнього їх “повернення” в Європу внаслідок вступу до ЄС і НАТО.

Тобто, замість глибокого неупередженого аналізу нової геополітичної ситуації в Європі та обґрунтованого прогнозування перспектив її розвитку, деякий час – ще як мінімум півтора-два роки – до завершення офіційної процедури вступу нових країн-членів до складу ЄС у державах Центрально-Східної Європи превалюватиме піднесено-емоційний підхід до оцінки наслідків і результатів сучасного етапу розширення НАТО і ЄС на Схід. У більшості новосвропейських країн-“неофітів” він матиме дещо егоцентричний вигляд – “нам вдалося цього досягти!” Їх ставлення до інших держав регіону, які залишаються поза євроатлантичними організаціями, в тому числі і до України,

буде у кращому випадку співчутливе чи зверхньо-поблажливе – як до “геополітичних невдач”.

Тому не слід виключати в майбутніх стосунках країн Центрально-Східної Європи з Україною і можливість проявів з їх боку державного “нарцисизму”. Це породжуватиметься не лише ставленням гравців “вищої геополітичної європейської лінії” до аутсайдерів, але й так званім “компенсаційним ефектом”. Такою, певне, після вступу до загальноєвропейських і трансатлантичних структур буде емоційна реакція деяких країн Центрально-Східної Європи і з огляду на їх попередній вельми своєрідний комплекс “геополітичної неповноцінності”. Він був нерідко притаманний новим незалежним державам, що тривалий час знаходилися поза ЄС або НАТО, а зараз інтегруються до євроатлантичного простору. Їх гнітило почуття невпевненості у майбутньому, сумнівної належності до об’єднаної Європи і самоусвідомлення себе європейцями “другого ґатунку”. А сучасна раптова зміна статусу цих держав на міжнародній арені викликає в суспільстві та його елітах неадекватне емоційне піднесення з елементами геополітичної самозакоханості.

Але на емоціях (під чим ми тут розуміємо суспільно-психологічні і суспільно-політичні стереотипи, в т. ч. зовнішнього, міжнародного плану) навряд чи вдасться збудувати ефективну архітектуру європейської безпеки і нову систему континентальних і регіональних міжнародних відносин.

При цьому, як Євросоюз у цілому, так і його нові члени впродовж найближчого часу перейматимуться в основному власними проблемами – практичним інтегруванням національних економік держав, які вступили до спільноти, в єдиний внутрішній ринок ЄС, у європейську валютну систему, дотримання ними маастріхських критеріїв тощо. Не варто забувати, що і сам ЄС уже ввійшов у затяжну організаційно-реформну смугу. Аналогічно, першочергово власними внутрішніми трансформаційними питаннями займатиметься і НАТО. Загалом, країнам нової об’єднаної Європи спочатку прийдеться навести порядок у своєму спільному “добудованому домі”.

Логічно наступає досить значна пауза у подальшому розширенні загальноєвропейських і трансатлантичних структур на Схід. Закономірно, що в такому випадку суттєво відсувається в часі на невизначений строк і реалізація "європейської мрії" України.

Незалежна українська держава більш ніж однозначно уже неодноразово офіційно декларувала прагнення вступити до ЄС, а з 2002 р. – і до НАТО. Обидві структури мають інституційовану систему спеціального партнерства з Україною.¹ Але не варто тішитися ілюзією, що інтеграція сучасної України в євроатлантичний простір уже плинно відбувається, і ще більш безпідставно мріяти про можливість раптового "стрибка" України в об'єднану Європу. Навіть практичний інтеграційний досвід значно менших і, відповідно, не настільки проблемних держав Центрально-Східної Європи засвідчує, що лише для отримання шансу і права на вступ до НАТО і ЄС їм потрібно було пройти складний підготовчий шлях, довжиною принаймні в 10-15 років послідовних реформ і системної трансформації.²

Це зовсім не означає, що й українська держава ще півтора десятиліття або і триваліший час приречена перебувати перед "дверима" до ЄС і НАТО в ролі прохача. Якого не бажають не лише впустити, але нерідко не хочуть і вислухати. І якого часто взагалі не чують. Рівноправного діалогу "через двері" просто не може бути. З іншого боку, постійне перебування в статусі "прохача" для України означає добровільну передачу власного самостійного права вибору геополітичного майбутнього держави в чийсь чужі руки. Що не виключає маніпулювання Україною ззовні. Або і диктат.

Але настійливо стукати в загальноєвропейські двері українській стороні потрібно. А то ще європейські інтегратори мимоволі або й свідомо проігнорують той факт, що Україна об'єктивно і в географічному вимірі була, є і буде європейською державою. Однак, з врахуванням нових реалій, може Україні все таки зараз тимчасово варто полишити геополітичні гадання та надто швидкі спроби отримати чим швидше однозначну і чітку відповідь від Заходу щодо конкретної дати її вступу до ЄС і НАТО? Чи не доцільніше сконцентруватися на власній внутрішній зміні, щоб бути якісно готовий до входження у ці

структури в будь-який момент у майбутньому? Для цього потрібно забезпечити хоча б досягнення загальновідомих конвенційних критеріїв. Не говорячи вже про відродження і нарощення національно-державного економічного потенціалу, реформування і реструктуризацію господарського комплексу.³

Абсолютно не варто заперечувати право міжнародної спільноти, зокрема європейської, на відверте висловлення інколи може і занадто гострих зауважень стосовно внутрішньоукраїнських негараздів. Тим більше, коли Україна сама прагне ввійти до об'єднаної Європи, остання правомірно висуває вимогу про приведення у відповідність до цивілізованих європейських стандартів усіх сфер життєдіяльності українського суспільства. Та чомусь загальноєвропейські інституції, як і Захід в цілому, майже виключно переймаються питаннями демократії і громадянських свобод та моральним обличчям українського ґеблїшменту. Це – коло проблем переважно політичного характеру, які досить швидко вирішуються такими ж за змістом політичними заходами. Більш складніше здійснити комплексну "європеїзацію" країни.

Рефреном в порадах Україні із-за кордону звучать заклики про необхідність "політичної волі" для того чи іншого кроку вперед, в т. ч. інтеграції в об'єднану Європу. Хіба, однак, нема такої політичної волі в державному керівництві, серед політичних сил України (за винятком ортодоксальних комуністів і інших ультралівих) та в більшості українського суспільства? Симптоматично, що на відміну від деяких ідейно близьких партій країн ЄС і Центрально-Східної Європи, які мають постійні заперечення стосовно прискорення європейських інтеграційних процесів, українські радикальні праві та націоналісти, навпаки, переконані прихильники європейської інтеграції та участі в ній України.

Все вказане вище засвідчує, що, по-перше, Україні притаманна європейська ідентичність. І, не зважаючи на будь-які внутрішньополітичні зміни (крім малоімовірних радикальних), кожне державне керівництво об'єктивно буде продовжувати зовнішньополітичний курс на зближення України з новою об'єднаною Європою та включення її до загальноєвропейських інтеграційних процесів і структур.

Правда, від політико-ідейного характеру тих чи інших правлячих українських сил залежатимуть послідовність, темпи і глибина внутрішньої трансформації України на базі цивілізованих європейських стандартів.

По-друге, в стосунках між Україною і ЄС, як і у відносинах України з державами Центрально-Східної Європи варто відійти від політичних емоцій та стереотипів. Їх необхідно будувати на принципах доцільності і раціональності, взаємовигідних для обох сторін.

По-третє, навряд чи об'єднаній Європі вдасться збудувати нову систему європейської безпеки і співробітництва за умови ігнорування, а тим більш – міжнародної ізоляції України.

Ці та ряд інших важливих чинників примушують і Україну, і ЄС спільно формувати систему майбутньої взаємодії та її структуру і механізми. Спочатку, на нашу думку, обом сторонам варто позбутися деяких гіперболізацій або і міфів, пов'язаних із нібито виключно позитивним значенням розширення ЄС і НАТО та виникненням нових зовнішніх східних кордонів європейської спільноти безпосередньо з Україною.

Міф перший – з розширенням ЄС і НАТО на Схід та встановленням спільного українсько-ЄСівського кордону зона стабільності, безпеки і добробуту безпосередньо наблизиться до України, що позитивно відіб'ється на її внутрішньому і зовнішньому розвитку. Забувається лише одне, причому може і найголовніше – а Україна то і надалі залишається поза цим простором "процвітання". Причому на тривалій час і з абсолютно не визначеною перспективою. Така реальність. Але в працелюбного і терпеливого населення України вона не породжує комплексу неповноцінності. Українці не напрошуються "до столу" об'єднаної Європи, як інколи гадають в розвинених європейських державах, а хочуть власною працею як вдома, так і за кордоном заробити на гідне життя. Може варто підрахувати скільки уже вклали нові українські трудові мігранти межі XX-XXI в сучасне процвітання об'єднаної Європи? Так само також і великі українські товаровиробники прагнуть цивілізовано працювати і заробляти на ринку ЄС. Але наскільки він відкритий для них засвідчує хоча б останній жорстко обмежувальний підхід ЄС до експорту зерна з України.

Міф другий – спільна розбудова нового східного кордону ЄС. Дійсно, невдовзі Україну з інтегрованою Європою буде безпосередньо єднати спільний кордон. Але керівні органи ЄС пропонують чомусь українській стороні взяти участь в його спільній розбудові переважно для зміцнення бар'єрного характеру цього кордону. Спрацьовує інстинкт геополітичного самозбереження? Нехай Україна і відповідні українські державні органи приймуть спочатку на себе удар хвиль масової нелегальної міграції на об'єднану Європу? За такого стану українська територія із транзитної для азійських та інших нелегальних мігрантів неминуче перетвориться у тупиково-накопичувальну. Не виключено, що частина українців вимушено і сама перетвориться в нелегальних мігрантів.

Є ще один аспект "кордонної" проблеми. По суті, спільно розбудовуючи українсько-ЄСівський кордон, Україні пропонують за великі обіцянки і за невелику плату виконувати функції своєрідного передового "сторожа" нового східного кордону ЄС і менше – власних державних кордонів. Наполегливо рекомендують зміцнення в першу чергу західних українських кордонів (хоча ніхто ж не сподівається на навалу мігрантів із Заходу на Україну). В українській історії такі приклади "сторожування" уже були, зокрема, захист європейських (польських) кордонів на Сході і Півдні Запорізьким козацтвом. Останнє, в сучасній термінології, було переведено в основному на "самофінансування". Надалі воно стало одною з рушійних сил національно-визвольної війни середини ХУІІ ст., що привела до незалежності України, котра потім, полишена Європою, вимушено возз'єдналася з Росією. Доречно тут нагадати і долю Київської Русі, яка пожертвувала собою для захисту Європи від азійської навали, і надалі спробувала відродитися на північно-східних просторах Московії. І завжди, чомусь, як засвідчує історія, захищаючи Європу, Україна все більше дрейфувала на Схід. Але це – так, принагідно.

У цілому, неупереджений погляд засвідчує, що взагалі не варто гіперболізувати майбутнє безпосереднє сусідство України з ЄС та виникнення їх спільного кордону. Тим більше переоцінювати позитив цього процесу для України.

Проілюструємо дану тезу на прикладі Російської Федерації. Хіба сльциновська Росія стала більш європейською, коли після вступу в 1995 р. Фінляндії до ЄС російсько-фінський кордон набув статусу спільного східного кордону ЄС з РФ? І навряд чи таке нове безпосереднє сусідство зіграло вирішальну роль у подальших внутрішньоросійських змінах. А хіба оновлена путіновська Росія із захопленням зустрічає перспективу збільшення зони безпосереднього сусідства з ЄС і суттєвого продовження лінії спільного кордону внаслідок чергової хвилі розширення ЄС і НАТО на Схід, тим більше в контексті долі її калінінградського анклав, оточеного новими кордонами ЄС?

Тому повернемося до головних, якщо і не кардинальних наслідків для України зміни геополітичної ситуації в результаті подальшого розширення ЄС і НАТО на Схід. Вони, на жаль, для української держави мають не зовсім сприятливий характер.

Перше – внаслідок вступу низки держав Центрально- і Південно-Східної Європи до загальноєвропейських і трансатлантичних структур без перебільшення можна вважати, що демонтується, якщо і не розвалюється більш-менш ефективно функціонуюча система міждержавного співробітництва України із країнами Центрально-Східної Європи, яка з великими труднощами будувалася понад десятиліття – з початку 1990-х років.⁴

Незалежна Україна впродовж цього періоду уклала з кожною країною регіону – РП, ЧР, СР, УР та іншими в середньому по 60-80 нових дво- і багатосторонніх міжнародно-правових актів. Якщо додати до цієї кількості взаємно підтвержені чинні договори і угоди ще радянського періоду, то співробітництво України з кожною із держав Центрально-Східної Європи регулюється комплексом з понад 100 міжнародно-правових двосторонніх документів. Постає питання, чи всі з цих документів зможуть діяти після вступу країн Центрально-Східної Європи до ЄС? Чи не треба буде здійснювати ревізію двосторонніх актів на відповідність їх положень загальноєвропейським вимогам? А це знову потребувати додаткового часу і загальмує продовження і плінність співробітництва.

Друге – коли країни-кандидати з регіону Центрально-Східної Європи стануть повноправними членами ЄС, вони навряд чи матимуть можливість так само самостійно, як у попередній час і зараз, приймати незалежні рішення щодо розвитку співробітництва і характеру своїх відносин з Україною.⁵ Навіть наближення, наприклад, дати вступу Польщі в ЄС суттєво вплинуло в 2002 р. на підходи польського керівництва до специфічно близьких стратегічних відносин з Україною. Варшава вимушена коригувати свою позицію стосовно України з врахуванням позиції ЄС. Взагалі слід вважати, що уже найближчим часом відбудеться уніфікація політики країн Центрально-Східної Європи щодо України на вимогу загальноєвропейських інституцій. І ця уніфікація навряд чи буде сприяти зближенню країн Центрально-Східної Європи і України. Справа в тому, що керівні європейські інституції мають менш об'єктивний, ніж близькі сусіди України, погляд на внутрішні і зовнішні проблеми української держави. Це можна пояснити відомим у соціології феноменом так званої "мильної бульбашки". Коротко його суть у тому, що чим далі від місця подій знаходиться спостерігач, тим страшнішими вони йому видаються. Якщо споглядати Україну з Брюсселя, а тим більше – з Вашингтону, то оцінка буде більш радикальною, ніж погляд зблизька, наприклад, з Варшави чи Будапешта. Але критерії і лінії ставлення до України диктуватимуть перші, а не другі. Тому приходиться прогнозувати певне зменшення рівня взаєморозуміння і взаємодовіри з боку держав Центрально-Східної Європи до України. Урочисті обіцянки сусідніх держав регіону, що вони із вступом до загальноєвропейських і трансатлантичних структур лобуватимуть там інтереси України втішують, але видаються не зовсім реальними.

Третє – якщо донедавна Україна безпосередньо комунікувала з державами Центрально-Східної Європи переважно на двосторонньому рівні з досить вигідної позиції більшої за масштабами країни, то після чергової хвилі розширення ЄС і НАТО на Схід ситуація кардинально зміниться. Партнером в стосунках і переговорах для України стає цілісний блок країн ЄС. А об'єднана Європа незрівняно більша навіть в кількісному вимірі, не говорячи вже про

потенціал, ніж Україна. Основним каналом комунікації української сторони з країнами Центрально-Східної Європи стане Брюссель.

Четверте – одним із самих небажаних геополітичних наслідків для України процесу нової структуризації Європи стає дезінтеграція Центрально-Східної Європи на сегмент Центральної – куди ймовірно ввійдуть держави-нові члени ЄС і НАТО та Східної Європи – куди належатиме Україна із своїми сусідами по СНД.⁶ Феномен реанімації горезвісної “східноєвропейської” геополітичної приналежності, як релікта другої половини ХХ ст., досить сумний для практики формування нової архітектури європейської безпеки початку третього тисячоліття. Зараз ще важко передбачити до чого він може привести у майбутньому. Але сподіватися на великі позитиви у розвитку системи міжнародних відносин у Європі за існування нової Східної Європи не варто.

Наприкінці потрібно підкреслити – наша пріоритетна увага до не зовсім сприятливих для України геополітичних та інших наслідків наступної хвилі розширення ЄС і НАТО на Схід, близького безпосереднього сусідства і виникнення спільних кордонів України і ЄС викликана не виключно песимістичним підходом до аналізованої проблеми. Нами свідомо зміщено акцент на обговорення проблем, які, скромно кажучи, сором’язливо замовчуються при обговоренні перспектив розвитку стосунків між Україною та ЄС, Україною і державами Центрально-Східної Європи. Поки що дати вичерпні відповіді на всі ці питання неможливо, але поставити їх більш ніж варто. Хоча і це, швидше, підхід до проблеми, ніж повне вирішення її.

Вважаємо, що питання майбутнього безпосереднього сусідства України з ЄС та наслідки сучасної хвилі розширення загальноєвропейських і трансатлантичних структур на Схід потребують подальшого глибокого і реального аналізу, без ілюзій і стереотипів, з врахуванням аргументів і позицій усіх сторін-суб’єктів цієї системи міжнародних відносин.

2. Україна в міжнародних відносинах з країнами-членами Європейського Союзу. Анотована історична хроніка. // Мельникова І.М., Горенко О.М., Мартинов А.Ю., Нікіфоров Д.І. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – С.73-79; НАТО. Довідник. – К.: Основи, 1997. – С.42-58.

3. Лубкович Н. Європейська інтеграція: шлях України та досвід країн ЦСЄ // Придніпровський науковий вісник по матеріалах Всеукраїнської наукової конференції “Проблеми демократизації посткомуністичного суспільства у контексті європейського досвіду”.-1998.-№95-96 (162-163).- С.42-49;
4. Див., наприклад: Пахомов Ю. Україна як суб’єкт та об’єкт між цивілізаційних взаємодій // Міжнародна науково-практична конференція “Геополітичне майбутнє України”. – К.: Дипломатична академія України при МЗС України, 1998.– С.29-24; Турчак Л. Геополітичне майбутнє України у контексті головної суперечності епохи // Там само. – С.20-24; Павлюк О. Україна в Центрально-Східній Європі // Там само. – С.39-46; Сіденко В. Перспективи економічних відносин України з Європейським Союзом // Там само. – С.113-117.
5. Мельникова І.М. Україна у взаємовідносинах з прикордонними державами Центрально-Східної Європи: створення міжнародно-правових підвалин добросусідства і співробітництва (90-ті роки) // Україна в європейських міжнародних відносинах. Науковий збірник. – К.: 1998.- С.59-87.
6. Горенко О.М. Україна і європейська інтеграція // Україна і Європа (1990-2000 рр.). Частина 2.-С.14-35.
7. Негативи такого варіанту сегментації Центрально-Східної Європи прогнозував ще раніше словацький політолог А.Дулеба: Daleba A. Koniec súčasnej strednej Európy? Ukrajina a Slovensko po prvej vlně rozšíření NATO. Geopolitické scénáře budoucího vývoje neintegrovanej strednej Európy a alternativy pre Slovensko / Doslov

1. Див.: Становлення співробітництва України з Європейським Союзом (хронологія) // Україна і Європа (1990-2000 рр.). Частина